

Jordánková, Hana; Loskotová, Irena; Merta, David

**Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny
15. století**

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 581-597

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140596>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Odraz domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století

HANA JORDÁNKOVÁ – IRENA LOSKOTOVÁ – DAVID MERTA

Nálezová situace

V letních měsících roku 1997 se uskutečnil při výstavbě obchodního domu C&A v ulici Starobrněnská 2–4, 6 a 8 ve dvorních částech parcel domů záchranný archeologický výzkum, realizovaný ÚAPP Brno. V prostoru dvora domu Starobrněnská č. 8, pod bývalým východním traktem, byl odkryt relikt odpadní jímky, z jehož výplně pocházel velmi zajímavý nálezový celek. Jímka (č. k. 620) se nacházela ve vzdálenosti 21 m od uliční čáry. Její půdorys byl přibližně čtvercový (1,6×1,2 m) se zaoblenými rohy. Kolmé stěny byly zapuštěny do sprašového podloží. Z jímky byla preparována jižní část do hloubky 2 m, přičemž jejího dna nebylo dosaženo. Výplň (č. k. 471) obsahovala mimo množství stolní a stavební keramiky rozsáhlý celek unikátních kachlů s figurálními motivy.

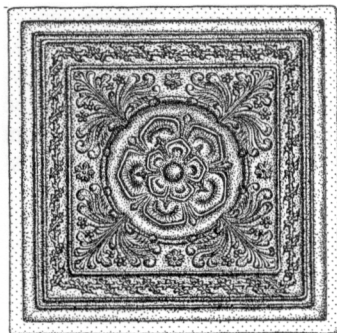
Získaný materiál datuje zánik jímky do počátku 16. století, kdy byla zavezena v důsledku stavebních úprav a následně pak ještě částečně porušena základovým pilířem již zmíněného východního dvorního křídla.

Charakter souboru

V nálezovém celku odpadní jímky se nacházejí čtená torza a zlomky kamnových kachlů 15.–16. století. Část z nich podle materiálu, rozměrů, povrchové úpravy a především výtvarného pojetí čelních vyhlívacích stěn (dále ČVS) náleží k jednomu vyhlívacímu tělesu, jehož součástí jsou i obkládací panely. Torzovitě dochované nálezy pocházejí nejméně ze 35 jedinců (30 kachlů a 5 panelů) osmi typů výtvarných motivů. Kachle jsou glazovány zeleně (86 %) a žlutě (14 %), obkládací panely zůstávají režné, v cihlově červených odstínech. Typologicky jsou zastoupeny soklové kachle komorové, řádkové a nástavcové kachle výklenkové s plnou i prořezávanou ČVS (typologie dle Smetánka 1969).

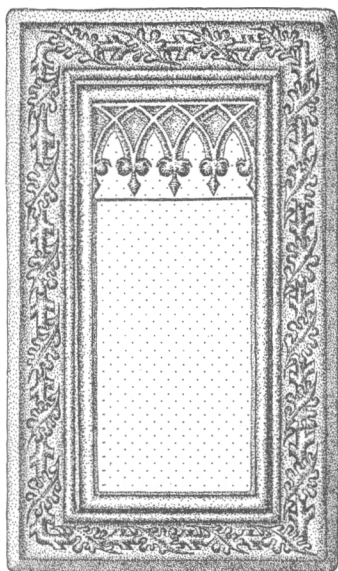
Katalog

V katalogu jsou zařazeny i typy, které nemohly v našem souboru chybět, ale při vlastním archeologickém výzkumu nebyly nalezeny. Jedná se o postavu prvního z mudrců (Kašpara), P. Marie s Jezulátkem a sv. Josefa. Zlomky těchto kachlů pocházejí rovněž z brněnského historického jádra, přičemž poslední dva typy jsou známe i z jiných lokalit od rakouského Altenburgu po slezský Jánský vrch.

Typ 1 – rozeta

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB (Muzeum města Brna)
- kachel soklový, komorový, řádkový
- ČVS čtvercová, 21,5×21,5 cm, zelená glazura – nejméně 3 exempláře, 1 exemplář šedý
- komora dochována pouze torzovitě
- V centru ČVS je umístěna pětilistá růže doplněná v rozích větvičkami s listy. Mezi okvětními lístky je ještě malá rozeta. Celou ČVS plasticky rámuje větev pravidelně obtáčená členitými lístky.

Typ 2 – architektura

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 3 exempláře, žlutá glazura – nejméně 1 exemplář, zadní strany očázené
- komora půlválcová, hl. 10 cm?
- ČVS tvoří obdélné ploché zrcadlo zakončené v horní čtvrtině dvěma překrývajícími se řadami liliovitě ukončených lomených oblouků. Celou ČVS plasticky rámuje větev pravidelně obtáčená členitými lístky.

Typ 3 – rytíř jedoucí vlevo

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 5 exemplářů, žlutá glazura – nejméně 1 exemplář
- komora půlválcová, hl. 10 cm?
- Vlevo cválající rytíř na koni s napřaženým kopím, opřeným ve výřezu jezdeckého štítu se svislým středovým lomením, nad něj vyčnívá část šálify s královskou korunou a klenotem v podobě ryby s paví kytkou, která překrývá plastický obvodový rámeček kachle až k jeho okraji. Na štít je namalován hrot kopí protijezdce, hlava se sklání za štít, za pravou rukou vlají rovněž až k samému okraji kachle cípy zřaseného pláště. Krátká suknice sahá k sedlu se zvýšenou zadní rozsochou. Pravou nohu, zapřenou ve třmeni, jistí na stehně sedlová opěrka. K patě je připnuta ostruha s kolečkem na dlouhém krčku. Tělo koně kryje při jízdě vlající čabráka. Pruh látky zdobí i uzdu. Kůň nese na čele štítek s osmicípou hvězdou, zadníma nohama se opírá o příčné plastické břevno, které dělí ČVS ve spodní třetině její výšky. Z dolních rohů ČVS vybíhají plastická žebra hrotitého oblouku ukončeného pod břevnem. Ve výsečích mezi obloukem a břevnem jsou po obou stranách umístěny lehce deformované erbovní štítky s osmicípou hvězdou na pravé a zkříženými ostrvami na levé straně.

Typ 4 – rytíř jedoucí vpravo

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, vzadu očazená, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 4 exempláře
- komora půlválcová, hl. 10 cm?
- Rytíř cválající na koni s napraženým kopím je natočen k divákovi zády. Z ramen vlaje za jezdcem zřase-ný plášť. Tělo chrání prohnutý štít (viz pozn. 1), nad jehož horní hranu míří hrot kopí protijezdce. Za štítem se sklání hlava chráněná šálířem, na jehož vrcho-lu je umístěn klenot v podobě křídla s příčným břev-nem, které překrývá plastický obvodový rámec kachle až k jeho okraji. Krátká, vzadu nařasená suknice sahá k sedlu, k jehož spodní hraně přiléhá cvočky či puk-ličkami zdobená sedlová brašna.² Levou nohu, zapře-nou ve třmeni, jistí na stehně sedlová opěrka. K patě je připnuta ostruha s kolečkem na dlouhém krčku. Tělo koně kryje čabraka. Kůň spočívá zadními nohama na příčném plastickém břevně, které dělí ČVS ve spodní třetině její výšky. Z dolních rohů ČVS vybíhají plas-tická žebra hrotitého oblouku ukončeného pod břev-nem. Ve výsečích mezi obloukem a břevnem jsou zřej-mě po obou stranách umístěny lehce deformované erbovní štítky, a to se třemi příčnými břevny vlevo, pravá strana zatím nebyla nalezena.

Typ 5 – šašek

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, prořezávaná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 2 exempláře
- komora půlválcová, hl. 9 cm?
- Nemravně obnažený popíjející šašek jedoucí zleva doprava na mezkovi či mule je natočen tváří k divákovi. Na sobě má krátkou, přepásanou, vpředu rozepnutou tuniku s rozstříhanými spodními okraji a kapucou s oslíma ušima. K otevřeným ústům si le-vou rukou přikládá čutoru s úzkým dlouhým hrdlem, jejíž spodní část spočívá v ochranném obalu s uchem k zavěšení. Tunika je vpředu vyhrnutá nad sedlo bez třmenů. V pravé ruce drží blázen uzdu. Zvíře se zved-nutou hlavou kráčí po příčném plastickém břevně, kte-ré dělí ČVS ve spodní třetině její výšky. Z dolních rohů ČVS vybíhají plastická žebra hrotitého oblouku s nosy ukončeného pod břevnem. Ve výsečích mezi obloukem a břevnem jsou po obou stranách umístěny lehce deformované erbovní štítky s hladkým povr-chem.

Typ 6 – Kašpar

- Brno, Kobližná 19, nalezeno při stavbě domu, uloženo v MuMB, inv. č. 5896
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, prořezávaná, 18,5?×32? cm, zelená glazura
- komora půlválcová, hl. 9 cm?
- První z mudrců – králů z novozákonní scény Klanění Tří králů klečí levým kolenem na segmentovém oblouku kružby. Přes spodní šat má přehozený volně splývající plášť bez rukávů sepnutý na boku ozdobnou sponou se třemi střapci. Ruce jsou napřažené dopředu v gestu naznačujícím podávání daru, který stejně jako hlava mudrce na dochovaném torzu chybí. Na hrudi je patrný pouze do špice zastřižený konec plnovousu.

Typ 7a – Melichar

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, vzadu očazená, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 1 exemplář, žlutá glazura – nejméně 1 exemplář
- komora půlválcová, 9 cm
- Prostřední ze tří mudrců – králů, Melichar, z novozákonní scény Klanění Tří králů jede na koni směrem doprava. Královská postava zobrazuje muže středního věku s korunou na hlavě, pod níž vyčnívají ve výši uši zastřižené husté vlasy. Tvář rámuje krátce zastřižená brada a mohutný knír. Král je oděn do dlouhého, u krku sepnutého pláště s velkým hranatým límcem. Pod pláštěm vyčnívá levá noha obutá do boty s prodlouženou špicí, opřená ve třmeni. Na zdobeném řemeni je u pasu zavěšen meč s okrouhlou hlavicí. Pravá ruka ukazuje na betlémskou hvězdu, která už není součástí tohoto vyobrazení. V levé ruce drží král ciborium. Kůň kráčí po segmentovém oblouku kružby, vycházející ze spodního břevna pravouhlého architektonického rámování.

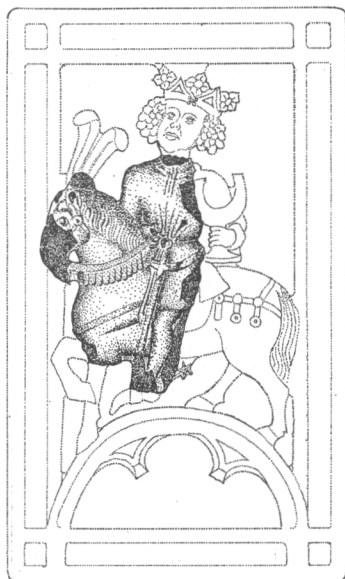
Typ 7b – Melichar

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, prořezávaná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 1 exemplář
- komora půlválcová, hl. 9 cm

Typ 8a – Baltazar

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- kachel nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 5 exemplářů, žlutá glazura – nejméně 1 exemplář
- komora půlválcová, hl. 9 cm?
- Poslední ze tří mudrců – králů, Baltazar, z novozákonní scény Klanění Tří králů jede na koni směrem doprava. Mladý, bezvousý muž má na hlavě královskou korunu, pod kterou splývají nad rameny zastřížené nakadeřené vlasy. Král je oděn do krátké přepásané tuniky a nohavic. Bota s prodlouženou špicí se opírá ve třmeni. K patě je upevněna ostruha s kolečkem na dlouhém krčku. U pasu má král zavěšen meč s okrouhlou hlavicí, v levé ruce nese picí roh. Hlavu koně, kráčejícího po segmentovém oblouku kružby vycházející ze spodního břevna pravoúhlého architektonického rámování, zdobí péřový chochol. Na těle lze rozeznat detaily postroje.

Typ 8b – Baltazar

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- nástavcový, komorový, řádkový
- ČVS obdélná, prořezávaná, 18,5×32 cm, zelená glazura – nejméně 1 exemplář
- komora půlválcová, hl. 9 cm?

Typ 8c – Baltazar

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- obkládací panel
- 18,5×32×1–2 cm, režný, cihlově červený, lícová strana lehce přepálená, na zadní straně otisky prstů po vtlačování do formy, zadní strana místy očazená, nejméně 3 exempláře

Typ 9 – sv. Josef

- Brno, Velký Špalíček 2000, uloženo v MuMB, inv. č. 205488/1152 (Merta 2001)
- zlomek, materiál cihlově červený, bílá engoba, zelená glazura, výzdobný motiv je otištěn do obloukového tvaru korýtko, zadní strana beze stop očazení
- mírně dovnitř prohnutý zlomek, patrně z necičkového kachle podobně jako exempláře z rakouského Altenburgu
- zelená glazura, nejméně 1 exemplář
- Sv. Josef v mnišské kutně s kapucou míchá v rendlíku (patrně trojnožce) na otevřeném ohni pokrm. Delší vlnité vlasy má rozděleny pěšinkou, tvář částečně zakrývá knír s plnovousem. Na opasku má zavěšen růženec. Pozadí tvoří proutěná, pravidelně proplétaná stěna s okénkem, ukončená těsně nad světcovou hlavou. Oheň je rozdělán na peci, kde kromě rendlíku stojí ještě hrnec s pokličkou a džbán. V oblouku pod pecí je složeno dřevo, o které se opírá přezkou uzavřená mošna. Postava stojí na segmentovém oblouku kružby vycházející ze spodního břevna pravoúhlého architektonického rámování.

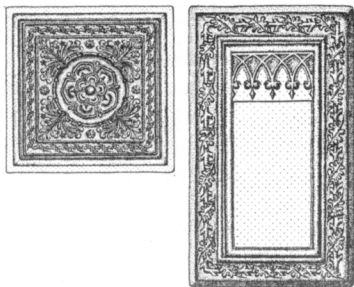
Typ 10 – Panna Maria s Ježíškem

- Brno, Reduta (archeologický výzkum Peška–Zatloukalová 2002)
- zlomek, cihlově červený materiál, zelená glazura
- P. Maria klečí se sepnatými rukama na segmentovém oblouku kružby vycházející ze spodního břevna pravoúhlého architektonického rámování. Hlavu orámovanou svatozáří sklání nad jesličkami, ve kterých na slámě leží žehnající Ježíšek. V pozadí je naznačena horizontálními linkami střecha budovy s dvojitým obloukovým okénkem. V pravém horním rohu se vznášejí polopostavy tří andělíčků nesoucích rozevřenou knihu.

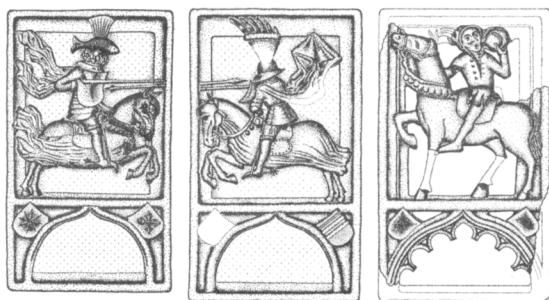
Typ 11 – sv. Václav

- Brno, Starobrněnská 8, uloženo v MuMB
- obkládací panel
- 32 (?)×9×1,5 cm (zach. v. 18 cm), rezný, cihlově červený, lícová strana slabě přepálená, na zadní straně dvě řady otisků prstů po vtlačování do formy, zadní strana místy očazená, 2 exempláře
- Postava sv. Václava stojí pod hrotitým obloukem zdobeným kraby a ukončeným fiálou. V pravé ruce třímá zvlněný trojúhelníkový praporec s plaménkovou orlicí zobrazenou naležato, hlavou k žerdi. Tvář sv. Václava rámuje kudrnaté vlasy zastřižené nad rameny, pod nosem je patrný mohutný knír. Na hlavě spočívá knížecí koruna. Postava je oděna v plné plátové zbroji gotického typu s patrnými detaily, u pasu je zavěšen meč s okrouhlou hlavicí. Podle dochovaného otisku stejné formy na rohovém kachli z ostravského muzea přidržuje sv. Václav levou rukou štít se svatováclavskou orlicí, opřený o levou nohu. Postava stojí na břevně, které dělí ČVS v její spodní třetině. Břevno podpírá klenební oblouk se dvěma nosy, stejně jako je tomu u postav mudrců – králů z „Klanění“.

Typ 1, 2. První dva typy spojuje především shodné vegetabilní rámování, které má svůj původ v budínském královské dílně. Ve druhé polovině 15. století tento výzdobný prvek v brněnské kachlové produkci zdomácněl a byl často využíván k doplnění různých motivů. Zatímco kachle s rozetou odpovídají výzdobou i rozměry budínskému originálu (typ 16) ze skupiny tzv. rytířských kamen (Holl 1971, 199, obr. 153–154), kachel s architektonickými prvky nebyl dosud v našich souborech identifikován. Rytířská kamna se v Budě vyráběla mezi lety 1454–1457 a zlomky stejného typu

kachle s rozetou pocházejí i z brněnského Špilberku (Cejnková–Loskotová 1994, 185–186).

Typ 3–5. Scéna se na první pohled nevymyká obvyklým zobrazením turnajů. Proti sobě jedoucí rytíře doprovází šašek na mezkovi, mule či oslu.³ Při bližším zkoumání je patrné, že se zde nejedná pouze o rytířskou zábavu, ale o skutečný boj. Místo turnajové korunky na konci dřevce míří na protivníka ostrý hrot kopí. Vlevo jedoucího rytíře, jehož šálíř zdobí královská ko-

runa, je možno díky heraldickým prvkům ztotožnit s Hynekem Bítovským z Lichtenburka, katolickým pánem, který proslul svým zatvřelým odporem proti Jiřímu z Poděbrad, a to i se zbraní v ruce. Po smrti Hynkova otce Jana z Lichtenburka (1456) se stal komorníkem olomoucké cúdy Proček z Kunštátu, zatímco Hynek usiloval, aby se úřad v jeho rodě stal dědičným. Jako polní hejtman velel jihlavské posádce obležené téměř pět měsíců Jiříkovým vojskem (1458). Jeho otevřený boj proti králi vyústil až v odvetné vojenské tažení proti Hynkovým držávám v roce 1464. V době obléhání Cornštejna se Hynek uchýlil se žádostí o pomoc až k papežskému dvoru do Říma. Vyhladovělá posádka Cornštejna se sice v červenci 1465 vzdala, Hynek však v dalších bojích o českou korunu našel i s bratrem Štěpánem útočiště na straně uherského krále Matyáše Korvína. Až do své smrti někdy po roce 1474 setrval v táboře katolíků (Hosák 1968, 59, 61–62; srov. též Urbánek 1930, 167, 188, 395; 1962, 285, 477, 721, 725–726). Spojení erbů Bítovských z Lichtenburka a pánů ze Šternberka na kachli symbolizuje katolickou protikrálovskou opozici na Moravě i v Čechách. Zdeněk ze Šternberka, který stál zpočátku na straně Jiříkově a nejvíce se zasloužil o jeho zvolení českým králem (1458), zakotvil nakonec v táboře opozice jako vůdce zelenohorské jednoty (1465) a papežskou bulou byl v roce 1467 ustanoven vrchním velitelem všech katolíků proti „odsouzenému“ králi. Ten odpověděl odebráním statků Zdeňkovi jako zemskému škůdci a rozhořela se domácí válka. Po ztrátě svých hradů se Zdeněk přidal na stranu Matyáše Korvína, jemuž na Moravě velmi účinně pomáhal proti Jiříkovi (Otta 1997, XXIV, 780–781; Pánek 1983, 448, 457–459; Pokluda 1998, 173, 177, 181–188). Právě jeho štít s rodovým znakem pánů z Kunštátu včetně klenotu nad šálířem jezdce symbolizuje na druhém kachli kališnickou protistranu. Přestože zlomky tohoto kachle patří nejmeně pět exemplářům, ani v jednom případě se bohužel nedochoval druhý erb nad pravou částí klenbovního oblouku. Můžeme se pouze domnívat, že tento erb patřil některému z rodů, které stály pevně na straně „husitského“ krále, třeba pánům z Kravař či Cimburka. Představitel katolické církve je na rozdíl od svého kacířského protivníka zobrazen s královskou korunou, symbolem nadřazenosti pravé víry nad světskou mocí panovníka v klatbě. Hrot

dřevce katolického rytíře mříí přímo na hlavu soka, zatímco ten cílí svým dřevcem neškodně na střed jeho štítu. Opilý, nemravně obnažený blázen ještě více zesměšňuje a ponižuje poraženého krále, kterého doprovází.

Nález kachlů této skupiny se zatím omezuje na brněnské prostředí s výjimkou typu 3 (Bítovský z Lichtenburka), jehož neglazovaný exemplář, doplněný v prostoru pod obloukem arkády hrnčířskou značkou, je součástí sbírek Ostravského muzea. Jedná se o starý nález ze sbírky K. J. Bukovanského a jeho původ je hypoteticky kladen na některý z hradů či tvrzí v okolí Ostravy (Stehlíková 1999, 227, kat. č. 120). Díky původnímu působišti nálezce však může pocházet i odněkud ze střední Moravy. Zlomky kachlů s druhým z rytířů (typ 4) pocházejí z brněnské Reduty (Peška–Zatloukalová 2002), situované v dolní části blízkého Zelného trhu. Nejpozoruhodnější jsou však tři rezná torza (po jednom od každého typu této skupiny) přibližně čtvercového formátu, kdy je motiv ukončen příčným břevnem pod nohama zvířete a oblouk arkády s erbovními štítky už není na kachlích použit. Typ 3 byl nalezen při archeologickém výzkumu v blízkosti hrnčířských pecí na Kapucínském náměstí (nepublikováno, uloženo v Moravském zemském muzeu, inv. č. 21686; k pecím viz Nekuda 1963), typ 4 pochází z navážky JZ bastionu Špilberku (nepublikováno, uloženo v MuMB) a typ 5 z Křížové ulice (Franz 1903, 164–165, obr. 33). Tento poslední exemplář je ještě na bocích doplněn vegetabilním motivem popsáním u typů 1 a 2. Srovnatelné rozměry částí figur obou rytířů ukazují na další použití stejných forem, ale už bez využití jejich spodních částí. Do čtvercového formátu je doplňuje plastické rámování po obou svislých stranách kachlů.

Typ 6–11. Novozákonní motiv Klanění sv. Tří králů umocňuje význam postavení katolické církve v celém příběhu. V archeologických nálezích se na rozdíl od předchozí trojice kachlů vyskytuje tento soubor častěji. V žádném z publikovaných materiálů však není v kompletním složení, tedy P. Maria s Ježíškem (Fundort Kloster 2000, 221, kat.č. 19.48; Stehlíková 1999, 231), sv. Josef (Fundort Kloster, 2000, 220–221, kat. č. 19.45; Merta 2001), klečící Kašpar (nepublikováno, uloženo v MuMB, inv. č. 5896) a za ním na koních jedoucí Melichar a Baltazar (Fundort Kloster, 2000, 219–220, kat. č. 19.43). Všechny popisované figury spojuje shodné umístění na segmentový oblouk kružby v pravoúhlém architektonickém rámování. Od většiny ostatních výtvarných pojetí se liší uplatněním jednotlivých postav scény na zvláštních kachlích. Obvykle bylo zvykem umístit celý výjev na jediný kachel. Námí popisovaný cyklus začíná vlevo stojícím sv. Josefem, jehož hlavu sice nerámujeme svatozář, ale je znázorněn v mnišském oděvu s růžencem u pasu. Před P. Marií s žehnajícím Ježíškem pak klečí nejstarší ze tří mudrců, Kašpar. Torzo postavy pochází z jiné brněnské lokality a vzhledem k chybějícím analogiím nelze zatím rekonstruovat ani jeho hlavu, ani dar pro malého Spasitele. Neměla by zde ovšem chybět betlémská hvězda, na kterou ukazuje druhý z mudrců, Melichar. Ten přivádí svůj dar, podle tradice kadidlo, v ciboriu. Poslední figura, Baltazar, pak nese myrhu v picím rohu na nožce. Právě tyto rohy patřily v pozdně gotickém malířství běžně k darům, které sv. Tří králové Ježíškovi přinášeli. Nebyly používány jen při světských hostinách, ale i k liturgickým účelům. Jejich vznik je podle legendy spjat se sv. Korneliem, který vyléčil gryfa z padoucnice a ten mu za od-

měnu daroval svůj dráp. Podle různých pověr měl takový „roh“ moc rozpoznávat jedy či léčit nemoci (Spätmittelalter 2001, 103, 320).

Třináctý den od narození Páně byl v křesťanské liturgii již od 4. století označován jako svátek Zjevení (Epiphania). Tehdy přišli podle biblických textů mudrci od východu, vedeni hvězdou, poklonit se nově narozenému židovskému králi. V pozdním středověku už se s nimi setkáváme jako se třemi králi, Kašparem, Melicharem a Baltazarem, představujícími stejně jako v našem případě trojí lidský věk (Die Heiligen 1982, 13–18; Hazlbauer 1998, 89–94; Vondruška 1991, 45). Výtvarné pojetí figur na kachlích v některých rysech připomíná scénu Klanění z deskového oltáře sv. Jakuba a P. Marie, který vznikl na Moravě kolem roku 1450. Nejmladší z králů je zde s velkou pravděpodobností interpretován jako Ladislav Pohrobek, přičemž uplatnění postavy vládnoucího panovníka jako jednoho z mudrců je doloženo i u jeho děda, Zikmunda Lucemburského, i praděda, Karla IV. (Chamonikola 1999, 294; Die Heiligen 1982, 40–41).

K tomuto souboru patřily původně další kachle s postavami zbrojnošů, známé z rakouského Altenburgu (Fundort Kloster 2000, 219, kat. č. 19.41 a 19.42), jihočeského Landštejna či moravského Velkého Meziříčí (Stehlíková 1999, 316, kat. č. 317). V brněnském materiálu však zatím tyto exempláře nefigurují. Patří sem však torzo obkládací desky s postavou sv. Václava provedené v poloviční šíři kachlů při zachování stejné výšky. Tomuto zúžení je přizpůsoben i tvar segmentového oblouku kružby. Světec je oděn do stejného druhu plně plátové zbroje, jakou můžeme sledovat na postavách výše zmíněných zbrojnošů. Forma byla vytvořena pro rohovou variantu kachle, jak dokazuje torzo exempláře z Ostravského muzea s divým mužem na jelenu na straně širší a sv. Václavem na straně užší (Stehlíková 1999, 227, kat. č. 121).

Rekonstrukce

Vzhledem k atraktivitě nalezeného materiálu jsme se navzdory jeho torzovitosti pokusili navrhnout možné uspořádání jednotlivých kachlů v otopném tělese. Nízký počet rekonstruovaných exemplářů umožňuje pouze hypotetické rozložení jedinců v tělese kamen na základě dochovaných motivů. Z předpokládaných ozdobných prvků na horních hranách soklu a nástavce nebyly nalezeny ani zlomky. Obkládací panely naznačují osazení kamen do rohu místnosti. Soklovou část asi tvořily komorové kachle se čtvercovou ČVS zdobené rozetou. Nástavec přibližně válcového tvaru se pak skládal z kachlů s obdélnou, plnou i prořezávanou ČVS. Pro větší působivost byly jednotlivé kachle provedeny ve dvou barevných variantách, žluté a zelené, patrně s převahou zelené.

Datování

Dosud známé exempláře kachlů z našeho souboru jsou v literatuře datovány v rozpětí 2. poloviny 15.–1. poloviny 16. století. Jedná se však většinou o jednotlivé nálezy bez širších souvislostí. Například vznik rytířského kachle s Bítovským z Lichtenburka z Ostravského muzea je kladen do let 1450–1475 (Stehlíková 1999, 227, kat. č. 120). Nálezový soubor z rakouského Altenburgu, v němž se nachází pět typů z cyklu Klanění (P. Maria, sv. Josef, Baltazar a dvě různé varianty zbrojnošů), je datován do 80. let 14. století (Fundort Kloster, 2000, 209). Kachel s P. Marií ze slezského Jánského vrchu, kde hrnčář zmenšil výšku kachle vynecháním spodního klenebního dílu formy, je kladen až do 1. poloviny 16. století (Stehlíková 1999, 231, kat. č. 135). Pro přesnější datování kamen je klíčová dvojice rytířů s šaškem. Je v ní uložen smysl celého výtvarného pojetí, vítězství katolické víry nad protestantskou v době panování kališnického krále. Jiří z Poděbrad musel po celé období své vlády diplomatickou i vojenskou cestou prosazovat svoji královskou moc. Eskalace konfliktu vyvrcholila uvalením klatby na Jiřka na konci roku 1466. Ve vztahu k těmto historickým souvislostem se jeví jako nejpravděpodobnější doba vzniku kachlů konec 60. let s přesahem do začátku 70. let, kdy se hlavou katolické strany na Moravě stal Jiříkův protivník Matyáš Korvín. Po Jiříkově smrti (1471) už zřácejí heraldické prvky na kachlích na aktuál-

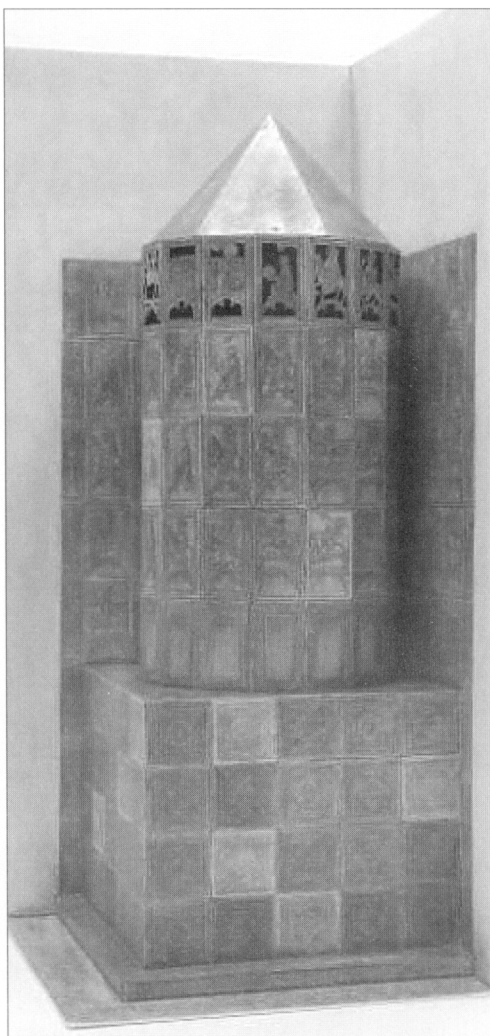
nosti. Formy však byly zřejmě v městském prostředí ještě nějaký čas používány, ale už bez spodních částí s erby.

Politické poměry

Počátek 15. století na Moravě byl ve znamení dlouhodobě trvajících sporů lucemburských markrabat (1390–1405) (Štěpán 2002). Mnohaletá válka přinesla užitek a zisky pouze jedné vrstvě společnosti: panské a rytířské vojenské šlechtě. Morava byla v době markraběte Jošta a na prahu husitství klasickou zemí loupeživých rytířů a lapků. (Avšak mnozí představitelé panských rodů se na kořistnických výpravách nepodíleli. Platí to zvláště o pánech z Kravař, Liechtenštejna, Hradce, Cimburka a o nejvýznamnějších větvích pánů z Kunštátu.) Bojovní šlechtici se svými kumpány pronikali i na sousední rakouské území (např. Albert Bítovský z Lichtenburka, Erhart z Kunštátu, Jan Sokol z Lamberka) a po ukončení občanské války se začali uplatňovat v žoldu mimo území Moravy (Rakousko, Uhry, jižní a východní Čechy, Polsko) (Hoffmann 1986; 1988). Právě v této době se zrodila instituce landfrýdu neboli „zemského míru“. Byla to především závazná smlouva o zajištění pořádku a vnitřního míru v zemi (Mezník 1995, 265, 293–294, 296–298, 376).

Vyměněním lucemburské sekundogenitury na počátku roku 1411 se Markrabství moravské dostalo pod přímou správu Václava IV. Ten svým zástupcem jmenoval zemského hejtmana. Následné husitské hnutí bylo na Moravě politickým a vojenským zápasem mezi husitskou šlechtou a markrabětem o hegemonii v zemi. Válečný konflikt byl s definitivní platností završen v bitvě u Lipan. Roku 1437 se markrabětem moravským stal Albrecht, vévoda rakouský. Po jeho náhlém úmrtí byla obnovena instituce landfrýdu (1440) a faktickou vládu v zemi vykonával zemský hejtmán Jan Tovačovský z Cimburka. Téhož roku vystoupila poprvé královská města na moravském zemském sněmu jako zvláštní stav (Dřímál 1965, 134). Obnovení míru sledovala i strana českého šlechtice Hynka Ptáčka z Pirkštejna, která byla podporována mocnou skupinou moravských pánů a rytířů, které vedl utrakvista Jan z Cimburka. Koncem srpna 1444 Ptáček zemřel a vedení jeho strany převzal Jiří z Kunštátu a Poděbrad. Nedlouho předtím, 19. srpna téhož roku, byl na brněnském hradě Špilberku popraven Heralt z Kunštátu na Lešnici. Tento incident vyvolal ostrou reakci, která málem vyústila ve válku Kunštátů zejména proti Brnu. (Válka 1995, 109–110, 115–118, 144–153; Dřímál 1965, 132–156; Jordánková–Loskotová 2002, 574–575).

Nejen kvůli orientaci své městské politiky, ale hlavně kvůli dlouhodobé podpoře právoplatnému dědici markraběcí moci se přední královská moravská města dostávala do ostrého

Obr. 1. Model kamen vyrobený pro výstavní účely.

sporu s Poděbradovou stranou na Moravě (Dřímál 1966). Přijetí Ladislava Pohrobka za pána moravské země roku 1453 vedlo k ustavení řádné vlády, která však trvala krátce. Ještě v létě roku 1455 jmenoval Pohrobek poprvé desetičlennou regentskou vládu na dobu dvou let, v níž byli zastoupeni katolíci i husité.

Bývalý zemský správce Jiří z Poděbrad byl na jaře 1458 zvolen českým králem. Následný politický vývoj v korunních zemích vedl ke správnímu odtržení Moravy od Čech. Počátkem roku 1467 se rozpoutala válka o Moravu. Kromě katolické ligy, olomouckého biskupa a hlavních královských měst (srov. např. Krška 1965; Jordánková–Loskotová 2002, 576–577) odpadali od krále Jiřího a přecházeli na stranu Matyáše Korvína i mnozí reprezentanti panského stavu. Válečné události se rozdrobily na lokální srážky a přepady. Smrt Jiřího z Poděbrad roku 1471 uvolnila český trůn Vladislavu Jagellonskému.

Tzv. česko-uherský konflikt byl ukončen až olomouckým mírem roku 1478. Dvacetiletá faktická a desetiletá legální vláda Matyáše Korvína na Moravě (1469–1490) nepřinesla podstatnou změnu v ekonomických, politických ani společenských sférách. Civilní správa země byla v rukou stavovských předáků (Válka 1971, 71). Korvín si ponechal jen správu vojenskou a finanční.

Prostřednictvím budínského dvora byl na Moravu šířen nový umělecký směr – italské renesanční umění (nejnověji Hoensch 1999, 251–270), které bylo pojmáno u nás zpočátku především reprezentačně. Prvním architektonickým renesančním projevem na moravské půdě byla přestavba hradu v Tovačově. V téže době stavebně upravoval svůj hrad v Moravské Třebové uměnímilovný Ladislav Velen Černohorský z Boskovic (Válka 1991, 154–164, 203).

Šlechtické a svobodné domy ve středověkém Brně

Již od poloviny 14. století lze v královském městě Brně, které se stalo na dobu více než půl století (1349–1411) markrabským rezidenčním sídlem mladší větve Lucemburků, sledovat tendenci zakupování purkrechtních domů do vlastnictví jednotlivých šlechticů, kteří získali v zemi inkolát. Brno se stalo jako správní a politické centrum Moravy dočasným domovem pro mnohé dvorské a zemské úředníky (Baletka 1996, 291–306, 313–334, 371–388, 407–492, 518–519).

Na základě „knih počtů“ (AMB, rkps. 14–20) bylo do 80. let 14. století zapsáno celkem 36 domů šlechty, které vlastnilo 29 rodů. Nutno podotknout, že „šlechtické“ domy zapsané v městských písemnostech berní povahy nebyly zaneseny do nejstarších zemských desek. Brněnská rada se od počátku snažila o řádnou evidenci šlechtické držby a hlavně o pravidelné zpoplatnění jejich domů, což ovšem šlechtici jako majitelé většinou ignorovali. Město se o ochranu proti této svévoli obrátilo na markrabě Jana Jindřicha, který listinou z 31. března 1353 (AMB, SLML) zakázal do budoucna příslušníkům světské i duchovní šlechty zakupovat či jinak nabývat domy v Brně s odůvodněním, že minimálně přispívají na berni. Toutéž listinou markrabě zapověděl měšťanům transakce nemovitého majetku ve prospěch obou vyšších společenských vrstev a naopak určil předkupní právo pro měšťany u objektů, které se již dříve dostaly do vlastnictví duchovních a šlechticů. Je zjevné, že markraběcí nařízení bylo po jistou dobu respektováno, neboť majitelé většiny šlechtických domů uvedených v berním rejstříku k roku 1389 (AMB, rkp. 20) řádně přispívali na městské berně.

V 15. století jsme zatím podchytili z berních knih a rejstříků⁴ celkem 17 domů šlechty, které vlastnilo jedenáct rodů. V první zachované pohusitské berní knize (AMB, rkp. 8) z roku 1442 jsou uvedeny pouze tři šlechtické domy, avšak v berním rejstříku (AMB, rkp. 21) o deset let dříve je zapsáno ještě deset domů, které byly v držení devíti šlechtických rodin (Jordánková–Sulitková 1995, 117–118; Baletka 1995, 235–256). Pro období dalších 30 let nejsou berní prameny zachovány a jejich souvislejší řada začíná až rejstříkem z roku 1471 (AMB, rkp. 22) a knihou z roku 1477 (AMB, rkp. 9). V 70. a 80. letech 15. století (AMB, rkps. 23–24) můžeme sledovat opětovně zvýšený zájem šlechty o domy v královském městě Brně.

S obecným posilováním pozic šlechty jde ruku v ruce její povýšenecká negace povinností vůči městu, tedy zadržování lozuňků z městských domů, z nichž ojedinělé byly výslovně rozhodnutím panovníka vyňaty z městské jurisdikce. Od druhé poloviny 15. století do 20. let 17. století je v Brně prokazatelná existence devíti šlechtických svobodných domů, které se až na dvě výjimky nacházely na hlavních náměstích (Horním a Dolním trhu) či v jejich bezprostřední blízkosti. Ze starší časové vrstvy pocházely výsady k domům ve vlastnictví Veroniky z Boskovic, Kunky z Kravař (ZDB II., 13/94 k roku 1481) a pánů z Liechtenštejna. Zřejmě mladšího data byly „svobody“ pánů z Dietrichštejna, Kounic, Kunštátu a Pernštejna. Mezi tyto výsadní domy zařazujeme i tzv. Münzhof, který byl v 80. letech 15. století v držení Jana Doupovce z Doupova (Jordánková–Sulitková 1995, 118–119), jednoho z předpokládaných zadavatelů námi prezentovaných rytířských kachlových kamen.

Královské město Brno z topografického hlediska bylo již od počátku své existence rozděleno na čtyři části neboli čtvrtě. Pozůstatky rytířských kachlových kamen datovaných nejpravděpodobněji do třetí třetiny 15. století byly objeveny na parcele dnešního domu č. 8 ve Starobrněnské ulici, která ležela na rozhraní prvního a druhého okrsku.

Münzhof, Mečová 2/Pánská 15^s

V těchto místech se i po lokaci vrcholně středověkého města rozkládala ještě ve 2. polovině 14. století velká, z větší části nezastavěná parcela, která nenáležela městu, ale markraběti. K roku 1387 jsou zde v berním rejstříku uváděni poprvé minciři a k letům 1411 a 1412 je tento areál již výslovně označován jako mincovna. Markrabě Jošt právě zde renoval markraběcí minci, jejíž funkci převzala roku 1457 po vydání mincovního privilegia Ladislavem Pohrobkem městská mincovna. Je velmi pravděpodobné, že činnost této mincovny byla přerušena v poslední fázi česko-uherských válek. Tento fakt vyplývá nepřímo jak ze zápisů městských knih (berních rejstříků), dosvědčujících, že se na této parcele usazují nájemníci, tak z listiny Matyáše (AMB, SLML, 1483, X. 1) a jeho nástupce Vladislava (AMB, SLML, 1491, III. 1), kteří se zmiňují o pobořeném domě, kterým obdarovávají dvořeni Jana Doupovce z Čisté Studně za podmínky, že tento zde provede opravy na své náklady, jejichž výši určují až do značné sumy 500 zl. mor. V případě, že objekt převezme znovu zeměpán, musí být tato částka Doupovcovi či jeho dědicům vrácena.

I když pro celé 16. století nejsou doloženy žádné brněnské, ať již panovnické či městské ražby, objekt sám je nadále v berních knihách a rejstřících veden jako městu nepoplatný „domus monetae“, a to až do roku 1583. Přiležitostní nájemníci zde usazení platí tak městu pouze dávky za svou vlastní osobu.

Jako svobodný dům zvaný Münzhof jej koncem 70. let 16. století získal Hynek Brtnický z Valdštejna, nejvyšší komorník a hejtman Markrabství moravského, který zde na své náklady prováděl roku 1579 blíže nespecifikované stavební úpravy (AMB, rkp. 79, f. 69v) svěřené přednímu zednickému mistru, Italu Petrovi Gabrimu. K roku 1589 přikoupil Hynek ke své zahradě ještě částí zahrad sousedních domů (Dominikánská ul. č. 7 a 9), takže parcela, v této části nezastavěná, hraničila přímo s domem Jana z Pernštejna (AMB, rkp. 1778, f. 188v–189r), který je dnes zván Kunštátským. Možno se domnívat, že i v předchozích staletích byl Münzhof vskutku dvorem (obdobně jako Vlašský dvůr v Kutné Hoře), obklopeným uvnitř funkční zástavbou, zatímco reprezentativní část objektu byla situována do dnešní Mečové ulice.

Po smrti Hynka z Valdštejna († 1596), který zemřel bez přímých potomků, připadla nemovitost jeho ženě Kateřině Zajímáčce z Kunštátu, která jej testamentárně roku 1600 odkázala Hynkovu synovci Zdeňkovi z Valdštejna, známému svou účastí v nezdařeném protihabsburském stavovském povstání (umírá roku 1623 v žaláři na Špilberku). Po konfiskaci jeho majetků získal objekt hrabě Lev Burian z Dubé a Lipé, který jej postoupil roku 1631 svému synovi (AMB, rkp. 1817, f. 111r–112r). I při tomto převodu je rozsah vnitřní parcely charakterizován jako roku 1589. Dům je nadále veden jako svobodný až do 30. let 18. století.

Dům pánů z Kunštátu, Dominikánská č. 9

Parcelu dnešního tzv. Domu pánů z Kunštátu zachycujeme již na plánu rekonstruuji-cím zástavbu vnitřního města k polovině 14. století (Vičar 1965, plánek). Tehdy se ovšem na této ploše rozkládalo pět samostatných měšťanských domů, a to dva do dnešní ulice Dominikánské a tři do dnešní ulice Starobrněnské. Zatímco průčelí domu do Dominikán-ské ulice, vytvořené spojením dvou městišť již v 60. letech 14. století, zůstalo nezměněné ve své šři dodnes, domy mající svá průčelí do Starobrněnské ulice byly sceleny a připojeny k tomuto objektu až v 16. století.

Jádro tohoto komplexu tedy představovala parcela do Dominikánské ul. získaná někdy před polovinou 14. století Heraltem z Kunštátu († 1350), komorníkem brněnské a znojem-ské cúdy (1326–1327) a brněnské cúdy (1337–1350). K této parcele připojil jeho syn Vilém († 1373), zakladatel bolehradické větve rodu, který byl též komorníkem brněnského zemského práva (1361–1366) (Hosák 1946, 135), okolo roku 1365 vedlejší dům (Vičar 1965, 259, 278–279). Koncem 70. let 14. století byla městská nemovitost v držení Erharta z Kunštátu († 1406), zakladatele třebovsko-bouzovské větve, patrně nejvlivnějšího muže Joštova dvora. V letech 1398–1406 byl komorníkem brněnské cúdy a 1398–1399, 1405–1406 zemským hejtmanem (Hosák 1970, 5; Baletka 1995, 245). Snad právě tento význam-ný představitel kunštátského rodu si vymohl osvobození spojeného domu z městských po-vinností. Avšak k roku 1432 náleželo městiště „*olim dominorum de Podiebrad*“ již městu (AMB, rkp. 21, f. 12v).

V městských knihách převodů nemovitostí (rychtářské knihy) je objekt veden až od počátku 17. století, kdy svobody tohoto domu převádí tehdejší majitel, zemský hejtman Karel st. ze Žerotína, na další svůj dům, který si zakoupil na dnešním nám. Svobody. V této souvislosti se dozvídáme, že Karel koupil dům roku 1611 (AMB, rkp. 1803, f. 126v–127v) od Ladislava ze Šlejnic a dům se tehdy již zval „starý perňštejnský“ (ZDB III, s. 423–425/85), a to po opětovně šlechtickém majiteli – Janovi z Pernštejna († 1597). V roce 1602 jej totiž odkoupil od poručníků jeho pozůstalosti Ladislav z Dubé a Lipé. Žerotín objekt vlast-nil velmi krátce, neboť již koncem roku 1612 jej koupil hrabě Jeroným Václav z Thurnu (AMB, rkp. 1803, f. 126v–129r).

Posledním šlechtickým majitelem se stal roku 1700 Maxmilián svobodný pán z Deblína, který jej však již roku 1708 prodal městu Brnu.

Závěr

Vybudování popsaného otopného zařízení bylo velmi nákladné a naše úvahy o případ-ném zadavateli se tedy ubíraly směrem ke šlechtickým vlastníkům domů v tzv. Velkém Špalíčku, protože dům na Starobrněnské ulici č. 8, z jehož parcely nález pochází, vlastnili ve druhé polovině 15. století nemajetní měšťané. V nejbližším okolí nálezu se nacházel svobodný dům Münzhaus neboli Münzhof (Mečová č. 2/Panská 15) a dům pánů z Kunštátu (Dominikánská ul. č. 9). Prvně jmenovaný dům byl v 70. letech 15. století ještě ve špatném stavu, protože podle archivních dokladů byl teprve v 80. letech nákladně renovován dvoře-ním Matyáše Korvína, Janem Doupovcem z Čisté Studně. Naproti tomu vše nasvědčuje tomu, že dům pánů z Kunštátu byl v předpokládané době vzniku kamen ve vlastnictví Jana a Viléma z Pernštejna, kteří drželi v letech 1464–1487 úřad brněnského komorníka. Jan z Pernštejna (1406–1475) byl jednou z hlavních politických opor Jiříka z Poděbrad na Mo-ravě nejen v době jeho „správcování“, ale i za jeho panování (Vorel 1999, 56). Nejstarší synové, Zikmund a Vilém, zůstali v neklidné době věrni králi Jiřímu. V rozmezí let 1467 až 1470 byl však Zikmund dvakrát zajat a posléze uvězněn Zdeňkem ze Šternberka. Za Zikmundovu svobodu požadoval Matyáš Korvín vstup mladých Pernštejnů do královských služeb. I když příklon k uherskému králi byl po smrti krále Jiříka roku 1472 stvrzen vynu-cenou smlouvou, přestup do tábora bývalého nepřítelé znamenal počátek obdivuhodné kariéry mladšího Janova syna – Viléma (1438–1521). Ten skoro 15 let dále působil na budínském dvoře jako vojenský velitel. Lze se oprávněně domnívat, že v mládí byl Vilém

přívřezcem podobojí jako jeho otec. Na jaře roku 1490 konvertoval, pravděpodobně z důvodu udržení si postavení na dvoře nyní už jediného českého krále Vladislava Jagellonského a zároveň ponechání si získaného majetku, jehož držbu si předtím nechával prozíravě potvrzovat od obou českých panovníků, Vladislava i Matyáše (Válka 1970; Vorel 1999, 62–63, 66–75, 90–91, 94–96, 263).

Z výše naznačeného lze usuzovat, že nalezená rytířská kachlová kamna představují okázalé politické gesto (nehledě na osobní vyznání), tedy příklon k „pravému politickému křídlu“, které mělo všechny hospodářské výhody své doby.

Poznámky

- 1 Jedná se stejně jako u rytíře jedoucímho vpravo o horizontálně obloukově prohnutý štít se svislým lomením desky středem, datovaný dle miniatury vídeňského rukopisu do 2. třetiny 15. století (Wagner–Durdík–Drobná 1956, 65).
- 2 Zprávy o sedlových brašnách jsou doloženy od 1. třetiny 15. století (Wagner–Durdík–Drobná 1956, 93).
- 3 Zvířecí postavy jsou ztvárněny proporcionálně lépe než lidské, což mohlo být ovlivněno i lepší znalostí jejich anatomie. I nálezy z okolí Brna dokládají běžnou konzumaci koňského masa ve středověku (Páral–Riedlová–Unger 1994, s. 202. Páral–Měchurová–Riedlová 1995, s. 418).
- 4 Výčet majitelů šlechtických domů ve městě vychází striktně z pramenů berní povahy. Jsme si vědomi, že jsme zatím opomenuli další rukopisy úřední povahy (např. rkp. 48), kde lze nalézt doplňující údaje pro 14. a 15. století. Srov. Baletka 1995, 236–256.
- 5 Dle podkladů, které zpracovaly L. Sulitková a H. Jordánková na základě archivního materiálu a literatury. Totéž platí i pro dům na Dominikánské ul. č. 9.

Prameny

Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/1 Sbírka listin, mandátů a listů (dále SLML).
AMB, fond A 1/3 Sbírka rukopisů a úředních knih (dále rkp.).

Literatura

- BALETKA, T., 1995: Šlechtické nemovitosti v Brně v době markraběte Jošta (1375–1411), *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 114.
- 1996: Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411), *Sborník archivních prací* (dále SAP) 46.
- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I., 1994: Rytířská kamna na Špilberku. *Forum brunense*, 181–188.
- DIE HEILIGEN, 1982: *Die Heiligen Drei Könige – Darstellung und Verehrung*. Köln.
- DRÍMAL, J., 1965: Politika moravských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století, *Sborník Matice moravské* 84.
- 1966: Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvládí v letech 1446–1453, Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 8, 75–117.
- FRANZ, A., 1903: *Alte Ofenkacheln*. *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums*, III. Band, 2. Heft, 123–188.
- FUNDORT KLOSTER, 2000: *Archäologie im Klosterreich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg. Fundberichte aus Österreich Materialheft A8*, Wien.
- HAZLBauer, Z., 1998: Krása středověkých kamen. *Odras náboženských idejí v českém uměleckém řemesle*. Praha, 89–94.
- HOENSCH, Jörg K., 1999: Mathias Corvinus. *Diplomat, Feldherr und Mäzen*. Graz–Wien–Köln.
- HOFFMANN, F., 1986: *Bojové družiny před husitskou revolucí na jižní Moravě, Jižní Morava* (dále JM), roč. 22, sv. 25, 99–113.
- 1988: *Bojová družina Erharta Pušky z Kunštátu. (K dějinám předhusitské a husitské Moravy)*, *Vlastivědný věstník moravský* 40, 56–63.
- HOLL, I., 1971: *Középkori kályhacsempék Magyarországon II*. Budapest régiségei 22, 161–207.
- HOSÁK, L., 1946: *Bolehradice v době předhusitské*, *Časopis společnosti přátel starožitností* 54.
- 1968: *Páni z Lichtenburka na Bítově, Cornštejně a Vranově*, JM sv. 4.
- 1970: *Přehled dějin Kunštátu do doby bělohorské*. In: *Přispěvky k dějinám Kunštátu na Moravě*. Kunštát.
- CHAMONIKOLA, K., 1999: *Kapitoly k sochařství a deskové malbě. Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno, 245–300.

- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I., 2002: Špilberská kachlová kamna a jejich stavebníci, AH 27.
- JORDÁNKOVÁ, H.–SULITKOVÁ, L., 1995: Domy pánů z Pernštejna v kontextu šlechtické držby v královském městě Brně, Sborník Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice.
- KALINA, T., 1950: Moravské zemské desky 1480–1566. Kraj brněnský (dále ZDB II). Praha.
- KRŠKA, I., 1965: Jiří z Poděbrad a Brno v letech 1466–1467, BMD 7, 124–129.
- MERTA, D., 2001: Brno, Obchodní galerie Velký Špalíček. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu. Uloženo v MuMB.
- MEZNÍK, J., 1999: Lucemburská Morava 1310–1423. Praha.
- NEKUDA, V., 1963: Nálezy středověkých hrnčířských pecí na Moravě. Časopis Moravského musea XL–VIII, 57–84.
- OTTA, 1997: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM.
- PÁNEK, J., 1983: Historický spis o pánech ze Šternberka a otázka autorství Václava Březana, SAP 33, 443–482.
- PÁRAL, V.–RIEDLOVÁ, M.–UNGER, J.: 1994: Zvířecí kosti z hradu Lelekovice (okr. Brno-venkov). AH 19, s. 199–205.
- PÁRAL, V.–MĚCHUROVÁ, Z.–RIEDLOVÁ, M., 1995: Zvířecí kosti ze zaniklé středověké vsi Konůvky (okr. Vyškov). AH 20, s. 417–425.
- PEŠKA, M.–ZATLOUKALOVÁ, D., 2002: Nálezová zpráva z archeologického výzkumu brněnské Reduty, uloženo v ARCHAIA Brno, o.p.s.
- POKLUDA, Z., 1998: Konec šternberské vlády na Světlově a Veselí, Zlínsko od minulosti k současnosti 15.
- ROHLÍK, M., 1957: Moravské zemské desky III 1567–1641. Kraj brněnský (dále ZDB III). Praha.
- SMETÁNKA, Z., 1969: K morfologii českých středověkých kachlí. PA 1969, č. 1, 228–265.
- SPÄTMITTELALTER, 2001: Spätmittelalter am Oberrhein. Alltag, Handwerk und Handel 1350–1525. Katalogband. Stuttgart.
- STEHLÍKOVÁ, D., 1999: Umělecká řemesla mezi vrcholnou gotikou a renesancí. Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. IV. Opava, 207–234.
- ŠTĚPÁN, V., 2002: Moravský markrabě Jošt (1354–1411). Brno.
- URBÁNEK, R., 1930: České dějiny. Věk poděbradský. Díl III. Část 3. Praha.
- 1962: Věk poděbradský. Čechy za kralování Jiříka z Poděbrad. Léta 1460–1464. IV. Praha.
- VÁLKA, J., 1971: Politická závěť Viléma z Pernštejna (1520–1521). (Příspěvek k dějinám českého politického myšlení v době jagelovské), ČMM 90.
- 1991: Dějiny Moravy, Středověká Morava. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 5. Brno.
- VIČAR, O., 1965: Místopis Brna v polovici 14. století, BMD.
- VONDRUŠKA, V., 1991: Církevní rok a lidové obyčeje, aneb kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o vřetě českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické, Brno.
- WAGNER, E.–DROBNÁ, Z.–DURDÍK, J., 1956: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské, Praha.

Kresby: Augusta Štřof, foto: Karel Šabata, model: Lea Chatrná.

Zusammenfassung

Widerspiegelung des Heimkrieges in der Produktion der Brünner Ofensetzer in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts

Die Gruppe der Kammerkacheln und der Verkleidungsplatten stammt von einer Abfallgrube, die bei den Grabungsarbeiten auf dem Hof des Hauses in Starobrněnská (Altbrünner)-Gasse Nr. 8 freigelegt wurde. Die komplizierte Fundsituation verursachte, daß diese Grube nur teilweise erforscht werden konnte. Die Funde aus dieser Grube zeigen, daß die Grube am Anfang des 16. Jhs. nicht mehr ihrem Zweck diente. Die in der Bruchstücken erhaltenen Funde stammen wenigstens von 30 Kacheln und 5 Verkleidungsplatten. Ihre Verzierung besteht aus acht verschiedenen Motiven. Die Kacheln sind grün (86 %) und gelb (14 %) glasiert. Die Verkleidungsplatten sind roh und in die ziegelrote Farbe ausgebrannt. Was der Typologie anbelangt, sind die Untersetz-, Kammer-, Reihen- und Ausatzkacheln wie mit dem nicht durchbrochenen so auch mit dem durchbrochenen Maßwerk vertreten. Im Katalog befinden sich auch Kacheltypen, die in dieser Gruppe nicht fehlen konnten, aber bei der archäologischen Forschung wurden sie nicht gefunden. Für die ersten zwei Typen (1–2) ist die vegetabile Einrahmung charakteristisch. Dieses Motiv hat seinen Ursprung im königlichen Werkstatt in Buda. In der 2. Hälfte des 15. Jhs. ist diese Verzierung in der Brünner Kachelproduktion heimisch geworden und wurde sehr oft als Begleitmotiv benutzt. Für die Typen 3–5 ist eine Tournierszene charakteristisch und man interpretiert sie als Sieg des katholischen Glaubens über die Ketzerei, die mit der Gestalt des „hussitischen Königs“ Georg von Poděbrady identisch ist. Ein betrunkenen Narr, unmoralisch entblößt, der den König begleitet, erniedrigt den niedergeschlagenen König und macht ihn lächerlich. Neutestamentliches Motiv der Anbetung der

Heiligen drei Könige (Typ 6–11) erhöht die Bedeutung der katholischen Kirche in der ganzen Geschichte. Zu dieser Gruppe gehörten weitere Kacheln mit den Waffenträgern. In den Brünnern Funden sind diese Kacheln nicht vertreten. Es gibt aber ein Torso einer Verkleidungsplatte mit dem Motiv St. Wenzeslaus in dergleichen Rüstung.

Für die Datierung des Kachelofens hat eine Schlüsselbedeutung das Paar der Ritter mit einem Narren. Diese Verbindung bedeutet den Sieg der katholischen Kirche über den Protestantismus in der Regierungszeit des Königs Georg von Poděbrady. Ein Höhepunkt des Konflikts war, daß der König mit dem Banne im Jahr 1466 belegt wurde. Aufgrund dieser historischen Ereignisse scheint es als sehr wahrscheinlich, daß die Entstehungszeit der Kacheln am Ende der 60. oder am Anfang der 70. Jahre des 15. Jhs. zu suchen ist. In dieser Zeit hat die führende Rolle der katholischen Seite in Mähren König Mathias Korvinus übernommen. Nach dem Georgstod im Jahr 1471 verliert die heraldische Symbolik auf den Kacheln an der Aktualität.

Trotzdem, daß die Kacheln nur in den Bruchstücken gefunden wurden, ihre Attraktivität war eine Anregung zur Rekonstruktion des Kachelofens mit der Anordnung der einzelnen Kacheln. Die Verkleidungsplatten zeigen, daß die Platzierung des Kachelofens in einer Ecke war. Den Untersatz bildeten wahrscheinlich die Kammerkacheln mit einem quadratischen Maßwerk, das mit einer Rosette verziert wurde. Der Ofensatz von einer Zylinderform bestand aus Kacheln wie mit dem nicht gebrochenen so auch mit dem gebrochenen Maßwerk. Für eine größere Effektivität wurden die einzelnen Kacheln grün oder gelb glasiert.

Das Aufbauen des oben beschriebenen Kachelofens war sehr kostspielig und unsere Überlegung von einem Vergeber führt zu den adeligen Hausbesitzern im sog. Velký Špalíček (Großes Stöckchen), weil das Haus in Starobrněnská (Altbrünnern)-Gasse, woher der Fund stammt, in der 2. Hälfte des 15. Jhs. besitzlose Bürger besaßen. In der unmittelbaren Umgebung des Fundes befand sich ein lehenfreies Haus Münzhof und das Haus der Herren von Kunstat. Das erstgenannte Haus war in den 70. Jahren des 15. Jhs. in einem schlechten Zustand. Alles spricht also dafür, daß das Haus der Herren von Kunstat im Besitz Johann Wilhelm von Pernstein (1406–1475) war. Dieser war einer der wichtigsten Unterstützer des Königs Georg von Poděbrady in Mähren. Die ältesten Söhne waren auch treu dem böhmischen König. In der Zeitspanne der Jahre 1467–1470 wurde Zikmund zweimal gefangengenommen und von Zdeněk von Sternberg sogar in Haft genommen. Für die Zikmundsfreiheit verlangte König Mathias Korvinus die königlichen Dienste von den jüngeren Pernsteinssöhnen. Das bedeutete für den jüngeren Sohn Wilhelm (1438–1521) eine große Karriere. In diesem Zusammenhang kann man sich vermuten, daß die gefundenen Kacheln eine politische Geste (ohne Rücksicht auf persönliches Bekenntnis) gezeigt sollten. Es handelte sich um eine Zuneigung zum „rechten politischen Flügel“, das alle wie politische so auch wirtschaftliche Vorteile der damaligen Zeit hatte.

Abbildungen:

1. Kacheltyp 1 – Rosette. Fundstelle Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
2. Kacheltyp 2 – Architektur. Dieselbe Fundstelle.
3. Kacheltyp 3 – Fahrender Ritter nach links. Dieselbe Fundstelle.
4. Kacheltyp 4 – Fahrender Ritter nach rechts. Dieselbe Fundstelle.
5. Kacheltyp 5 – Narr. Dieselbe Fundstelle.
6. Kacheltyp 6 – Kasper. Brno, Koblišná-Gasse 19.
7. Kacheltyp 7 – Melichar. Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
8. Kacheltyp 7a – Melichar. Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
9. Kacheltyp 8 – Baltasar. Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
10. Kacheltyp 8a – Baltasar. Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
11. Kacheltyp 9 – Hl. Josef, Brno, Velký Špalíček (Großes Blockchen).
12. Kacheltyp 10 – Jungfrau Maria mit Jesuskind. Brno, Redutte.
13. Kacheltyp 11 – Hl. Wenzeslaus. Brno, Starobrněnská-Gasse 8.
14. Kacheltypen 1, 2.
15. Kacheltypen 3–5.
16. Kacheltypen 6–11.
17. Modell eines Kachelofens für Ausstellungszwecke.

